

Elżbieta GRAJEWSKA

WSP w Bydgoszczy

MIEJSCE CZŁOWIEKA STAREGO W RODZINIE I SPOŁECZEŃSTWIE
/NA PRZYKŁADZIE OSIEDLA MIESZKANIOWEGO "SKRZETUSKO" W BYDGOSZCZY/

Dane statystyczne i prognozy demografów świadczą o rosnącym procencie ludzi w wieku emerytalnym. Lepsze warunki pracy i życia oraz gwałtowny postęp medycyny spowodowały przedłużenie życia ludzkiego. W ostatnim dziesięcioleciu liczba osób w wieku 65 lat i więcej wzrosła w Polsce z 8,5 do 11 %¹. Rozwój przemysłu doprowadził do przewartościowania szeregu norm społecznych i moralnych, które znajdują swoje odbicie w nowej strukturze społecznej wielkich miast, w przemianach obyczajów i w nowym modelu rodziny. Zjawiska te mają często negatywny wpływ na pozycję społeczną ludzi starych. Moment przejścia z czynnej pracy zawodowej na emeryturę oznacza dla wielu z nich pogorszenie sytuacji materialnej i ograniczenie kontaktów towarzyskich². Może to spowodować u osób starszych poczucie opuszczenia przez społeczeństwo i wyeliminowania ich z niego.

W moich rozważaniach interesuje mnie życie człowieka starego w środowisku wielkomiejskim, którego aktywność społeczna ogranicza się zwykle do niewielkiej jednostki terytorialnej związanej z miejscem zamieszkania. Badania prowadziłam metodą sondażu diagnostycznego. Podstawową techniką badawczą był wywiad³. Celem moich badań była analiza życia ludzi starszych w wieku 65 lat i więcej⁴, żyjących w nowoczesnym osiedlu mieszkaniowym. Interesowało mnie ich życie codzienne, działalność społeczna na rzecz lokalnego środowiska oraz osobiste odczucia i poglądy na zagadnienia związane z okresem pełnej lub zadowalającej sprawności fizycznej trzeciego wieku⁵ w porównaniu z okresem aktywności zawodowej. Badaniami objęłam 216 osób z tym, że do analizy zakwalifikowałam tylko 200 wywiadów. Badania prowadziłam w 1977 roku w osiedlu

Skrzetusko w Bydgoszczy. Jest to jedno z młodszych osiedli mieszkaniowych miasta, liczącego około 3,5 tysiąca mieszkańców. Działalność społeczno-wychowawcza prowadzona jest w Osiedlowym Domu Kultury "Agora", Klubie Seniora oraz Klubie "Rondo".

Na podstawie wyników badań wybranej zbiorowości tego osiedla chciałabym zaprezentować najważniejsze wnioski, które w pewnym stopniu obrazują warunki mieszkaniowe i materialne ludzi starych, zainteresowania, aspiracje oraz współżycie z najbliższą rodziną.

Charakterystyka osób badanych

Wśród 200 osób starszych było 37,5 % mężczyzn i 62,5 % kobiet. Przeważają osoby mające lat 65-69 /45 %/. Stosunkowo mało było badanych mających lat 85 i więcej /7,5 %/. Ilości osób w grupach wiekowych: 70-74; 75-79; 80-84 lat były wyrównane i wynosiły średnio 16 % w stosunku do ogółu osób badanych. Większość badanych, to osoby żyjące samotnie po śmierci współmałżonka /55 %/, w stanie małżeńskim /36 %/, w stanie wolnym /8,5 %/ i tylko 1 osoba rozwiedziona. Badani posiadają następujące wykształcenie: podstawowe /55 %/, ponadpodstawowe - 12 %, średnie - 18,5 %, wyższe - 2 %, z niepełnym wykształceniem podstawowym - 12,5 % osób. Wyniki badań wskazują, że pochodzenie społeczne badanej zbiorowości kształtuje się następująco: robotnicze /55,5 %/, inteligentkie /25 %/ oraz chłopskie /19,9 %/. Na 160 osób /80 %/ pracujących zawodowo, 45 % zatrudnionych było w zakładach produkcyjnych i usługowych, 12,5 % w służbie zdrowia, a 9,5 % w instytucjach oświatowo-wychowawczych. Z tej liczby 4 % osób badanych pełniło stanowiska kierownicze, 21 % - pracowników umysłowych, 41,5 % - robotników wykwalifikowanych, a 13,5 % osób starszych pracowało jako robotnicy niewykwalifikowani. Większość z osób badanych - 93,5 % ogółu, to obecnie członkowie Polskiego Związku Emerytów i Rencistów i Inwalidów.

Warunki mieszkaniowe ludzi starych

Porównując sytuację mieszkaniową emerytów z warunkami okresu aktywności zawodowej zmniejszyła się liczba osób zajmująca mieszkanie niesamodzielne /było 6 % a obecnie jest 5 %/. Wszyscy badani w dalszym ciągu mieszkają w nowym budownictwie, w tym mieszka-

nie własnościowe posiadają 2 osoby, służbowe - 8. Oceniając swoje obecne warunki mieszkaniowe, jako bardzo dobre uważa je 34 % osób, dobre - 48,5 %, wystarczające - 15 %, trudne - 2,5 %.

W okresie aktywności zawodowej ze współmałżonkami mieszkało 33 % badanych, obecnie - 28,5 %. Przyczyną jest śmierć współmałżonka. Z najbliższą rodziną /córka, syn, synowa, zięć, wnuki/ - 50,5 % osób, obecnie - 50 %, z dalszą rodziną - 1,5 %, obecnie - 5 %, z obcymi 6 % osób, obecnie - 5 %, samotnie 9 % osób, obecnie /11,5 %/. Okazuje się, że dla 86 % respondentów pragnieniem jest mieszkanie oddzielne z bliskim kontaktem dzieci i wnuków, a 10 % osób chciałoby mieszkać wspólnie z dziećmi i wnukami. Tylko 3,5 % ogólnej liczby badanych ludzi starych wyraziło chęć przeniesienia się z mieszkania typu rodzinnego do dobrze urządzonego domu dla ludzi starszych. Stosunkowo największe zainteresowanie domami dla ludzi starszych okazały osoby należące do wspólnych gospodarstw domowych, kierowanych przez inne osoby nie będące dziećmi respondenta. Z zakładów pomocy społecznej chciały skorzystać również osoby utrzymujące się głównie dzięki pomocy dzieci, częściej osoby samotne niż małżeństwa⁶.

Wyniki badań potwierdzają, że mieszkania typu rodzinnego są formą najbardziej właściwą i najbardziej preferowaną przez osoby starsze. Umożliwiają bowiem zachowanie niezależności i aktywności. Zakłady pomocy społecznej i domy rencistów spełniają ważną rolę w życiu społeczeństwa, natomiast z punktu widzenia życia rodzinnego - rolę uzupełniającą, ze względu na to, że nie są w stanie stworzyć człowiekowi staremu naturalnych warunków rodzinnych. Ludzie starsi boją się przejścia do tego typu placówek, ponieważ wiąże się to z koniecznością nagłej zmiany środowiska, warunków i sposobu życia oraz zaakceptowania nowej formy współżycia społecznego.

Warunki materialne osób starych

Głównym źródłem utrzymania dla 65 % osób jest emerytura /własna lub współmałżonka/. Z renty inwalidzkiej żyje 33 % osób, a na utrzymaniu dzieci jest tylko 2 % ogółu. Cechą charakterystyczną jest fakt, iż badani oceniają swoją sytuację ekonomiczną, w za-

leżności od indywidualnego odczucia potrzeb, środowiska w którym żyją, czy wzorów kulturowych. Wyniki badań wskazują, że sankcjonowany przez państwo powszechny system emerytalny jest jedyną gwarancją zapewnienia właściwej egzystencji ludzi starszych, dzięki zabezpieczeniu materialnych potrzeb i stworzeniu gwarancji niezależnego bytu wobec samorzutnie zanikającej tradycyjnej funkcji opiekuńczej rodziny⁷. Z różnych jednak przyczyn, głównie ekonomicznych, wielu jeszcze ludzi starszych nie jest uprawnionych do świadczeń emerytalnych bądź też otrzymuje je w niedostatecznej wysokości. Korzystają oni z innych źródeł utrzymania /np. utrzymania w zamian za mieszkanie/ bądź uzależnieni są od pomocy materialnej rodziny.

Rola rodziny w życiu ludzi starych

Większość /57,5 %/ osób starszych utrzymywało i obecnie utrzymuje kontakty towarzyskie z najbliższą rodziną, 17 % z kolegami i przyjaciółmi, 5,5 % ze znajomymi a 4 % nie utrzymuje żadnych kontaktów towarzyskich, tłumacząc się złym stanem zdrowia. Wyniki badań wskazują na fakt łatwiejszego kontaktu osób starych /77,5 %/ z młodszym pokoleniem co powoduje wzajemne zaufanie i życzliwość oraz silną obopólną więź uczuciową. Wśród 90 % osób mających dzieci, częstotliwość kontaktów zarówno w okresie pracy zawodowej, jak i obecnie, jest podobna: codziennie /36,5 %/ raz na tydzień /45 %/, raz na miesiąc /6,5 %/, za 2 % ogółu nie utrzymuje żadnych kontaktów z dziećmi tłumacząc się niezgodą panującą w rodzinie. Jak wynika z powyższych danych, kontakty i więź rodzinna większości ludzi starych jest ścisła, co świadczy o ogromnej roli rodziny w ich życiu.

W okresie aktywności zawodowej dzieci częściej prosiły o jakąkolwiek pomoc /29 %/, niż ją dawały rodzicom. Z chwilą przejścia na emeryturę pomoc dzieci polega na: zapewnieniu mieszkania /20 %/, całkowitego utrzymania /2 %/, pomocy finansowej /12,5 %/, opieki w czasie choroby /47 %/. Ludzie starzy starają się również pomóc swoim dzieciom, np.: pomagają materialnie /25 %/, opiekują się wnukami /45 %/, pomagają w gospodarstwie domowym /16 %/. Badania wykazują, że 81,5 % badanych może prowadzić samodzielne życie i zachować niezależność dzięki temu, że ro-

dzina dopełnia ich siły i środki oraz niesie pomoc w chorobie i potrzebie.

Zdrowie ludzi starych

Własne zdrowie jest problemem najważniejszym w życiu człowieka starego. Osoby badane oceniały swój stan zdrowia następująco: dobry /28 %/, średni /59 %/, zły /13 %/.

Z kryterium podziału przyjęłam:

- sprawność ruchową badanych
- zdolność do samoobsługi w zakresie podstawowych czynności i zajęć gospodarskich, takich jak: mycie, ubieranie się, sprzątanie i inne

Jest rzeczą charakterystyczną, że respondenci oceniający swoje zdrowie jako dobre, uważają, że jest ono lepsze niż zdrowie innych osób w tym wieku; zaś osoby oceniające swe zdrowie jako złe uważają je za gorsze niż zdrowie ich rówieśników⁸. Wyniki badań wskazują na znaczny realizm w samocenie stanu zdrowia ludzi starszych. Badani doskonale zdają sobie sprawę, że mimo systemu opieki lekarskiej, są zdani na pomoc rodziny i sąsiadów, a przez to stają się od nich uzależnieni. Przewidując sytuację uzależnienia od innych osób przeżywają zarówno obawy przed "opuszczeniem i zaniedbaniem", jak też swoistego rodzaju poczucia winy, że będą dla kogoś ciężarem.

Stosunek ludzi starych do pracy, jako wartości

Przyczynami zaprzestania pracy zawodowej osób badanych było nabycie uprawnień do emerytury /57 %/, prawo do renty /21 %/, zły stan zdrowia /14,5 %/. U /60 %/ badanych samopoczucie po przejściu na emeryturę jest dobre, tylko 5 % osób uznało swe samopoczucie za złe, którego podstawową przyczyną jest brak kontaktów towarzyskich. Oceniając swe życie na emeryturze 89,5 % osób uważa, że ma możliwość odpoczynku i więcej czasu, 6 % osób nie widzi dobrych stron, zaś 5,5 % osób nie wyobraża sobie życia bez pracy. Nadal chciałoby pracować zawodowo 50,5 % osób a jedynie 4,5 % woli być na emeryturze /przyczyny zdrowotne/. Gdyby stan zdrowia pozwolił na podjęcie pracy zarobkowej 35 % badanych podjęłaby ją na pół etatu.

Znaczna część emerytów /40 %/ nie utrzymuje kontaktu z byłym zakładem pracy, 25 % - sporadycznie, 15 % - często. Kontakt ten ogranicza się do spotkań w ramach zakładowego koła emerytów lub klubu seniora /30,5 %/. Hierarchia wartości związanych z pracą zawodową według osób badanych jest następująca: kontakty z ludźmi /75 %/, poczucie użyteczności /15 %/, praca jako taka /7 %/, zarobki /3 %/. Znaczenie pracy zawodowej - zdaniem badanych - polega między innymi na tym, że jest ona podstawą organizacji dnia, nadaje sens działaniu, określa miejsce człowieka w rodzinie, w środowisku znajomych, w społeczeństwie. Utrata tego czynnika organizującego jest niekiedy przyczyną uczucia samotności, zniechęcenia, a nawet apatii. Dlatego powinniśmy oddziaływać na społeczeństwo, aby przestało traktować ludzi starych jako nieużytecznych.

Działalność społeczna ludzi starych

Emeryci chcąc w dalszym ciągu być użytecznymi w społeczeństwie podejmują pracę społeczną. Działają w osiedlowym Komitecie Samorządu Mieszkańców, Lidze Kobiet, osiedlowym klubie seniora /20,5 %/. 5 % badanych pracuje jako wychowawcy pozaszkolni. Są to członkowie komitetów rodzicielskich, instruktorzy kół zainteresowań i organizatorzy turystyki. Wypowiedzi respondentów wskazują, że 25,5 % badanych chętnie udziela się społecznie. Wiele zależy od środowiska lokalnego, które moim zdaniem powinno wyjść naprzeciw ludziom starym, podsuwając szereg możliwości społecznej działalności. Emeryci widząc, że są potrzebni społeczeństwu sami będą służyć pomocą i doświadczeniem.

Aspiracje ludzi starych

Pragnienie osiągnięcia określonych wartości, uświadomienie celów, które jednostka akceptuje i które decydują o całościowych planach życiowych jest właściwe człowiekowi niezależnie od jego wieku, chociaż trzeba przyznać, że aspiracje młodych są zakresowo szersze. Naczelną wartością dla osób starszych jest własne zdrowie /45 %/, jako pragnienie skierowane na zachowanie pełnej sprawności fizycznej i psychicznej. Kolejne aspiracje koncentrują się wokół życia rodzinnego: szczęście w rodzinie /29,5 %/,

wykształcenie dzieci /18,5 %/. Starość i śmierć /7 %/ to aspiracje odnoszące się częściowo do wartości materialnych częściowo duchowych, jako postawa rezygnacji, poddania się losowi i biernej egzystencji. Wyniki badań wskazują, że w aspiracjach ludzi starszych zawiera się realizm, ostrożność i zrównoważenie. Na ogół koncentrują się one głównie wokół potrzeb i osiągnięć rodzinnych oraz własnych. Ich stosunek do przyszłości charakteryzuje się przede wszystkim utylitaryzmem rodzinnym lub osobistym.

Zainteresowania ludzi starych

Badana zbiorowość reprezentuje różne zainteresowania: oglądanie programów telewizyjnych, czytanie książek i prasy /55,5 %/, wychowywanie wnuków /13 %/, robótki ręczne - szycie /8,5 %/, prace na działce /5,5 %/, turystyka /5 %/, słuchanie audycji radiowych /4,5 %/, rozrywki kulturalne /3,5 %/, majsterkowanie /2 %/. Żadnych zainteresowań nie przejawiało 2,5 % badanych. Głębsza analiza wypowiedzi wskazuje, że zainteresowania które były rozwijane i pogłębiane w środowisku rodzinnym, szkole, pracy zawodowej, można w pełni rozwijać w tym okresie, zagospodarowując tak czas, aby przeciwdziałać uczuciu pustki rodzącemu się po zaprzestaniu pracy zawodowej.

Klub seniora ośrodkiem spotkań ludzi starych

Dla ludzi starych aktywność społeczna ogranicza się do niewielkiej jednostki terytorialnej, związanej z miejscem zamieszkania. Obok rodziny, najbardziej odpowiednim terenem pracy i działalności tych ludzi są kluby seniora. Osoby starsze uczęszczające do klubów cenią je nie tylko dlatego, że stanowią one swoiste "okno na świat", ale nade wszystko dlatego, że ułatwiają nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów towarzyskich, są terenem niemęczących rozrywek i przyjemnego wypoczynku.

O działającym w osiedlu klubie seniora wiedziało 81 % badanych, z tego 57 % osób należących. Większość /54,5 %/ jest zadowolona z pracy klubu. Wśród niezadowolonych /2,5 %/ są osoby, zdaniem których za mało organizuje się dalszych wycieczek turystycznych. Wszyscy jednogłośnie stwierdzili, że klub jest placówką potrzebną w osiedlu, gdyż zaspokaja między innymi: potrzebę

kontaktu z ludźmi /35,5 %/, rozrywki /22,5 %/, rozwijania własnych zainteresowań /16 %/, możliwość dyskusji /4 %/, potrzebę działania /5 %/, opiekę w czasie choroby /5 %/, pomocy w załatwianiu zasiłków i zapomóg /1 %/.

Wypowiedzi respondentów wskazują, że kluby seniora są niezbędne w szybko starzejącym się społeczeństwie. Tego typu placówki kulturalne należą do form pomocy środowiskowej. Pozwalają bowiem na złagodzenie poczucia izolacji osób starszych i ułatwiają aktywizację⁹. Popularyzowanie wśród emerytów tego typu placówek, ich wszechstronnej działalności, to zadanie dla społeczeństwa wychowującego. Istnieją bowiem dążenia, aby człowiek stary czuł się w przyjaznym gronie potrzebny i aktywny.

Kto powinien przygotować człowieka do życia na emeryturze?

Ważnym zadaniem w okresie aktywności zawodowej jest przygotowanie człowieka do tego, co jest najistotniejsze dla niego w wieku poprodukcyjnym, a więc przygotowanie do nieograniczonego czasu wolnego, samorealizacji w nowych rolach społecznych i nowych kontaktach międzyludzkich. Większość badanych /75 %/ uważa, iż jest przygotowanych do obecnego etapu życia. W odczuciu osób starszych pomocy w zorganizowaniu życia powinny udzielać: prasa, radio i telewizja /50 %/, zakład pracy /30 %/, rodzina /12,5 %/, organizacje społeczne /5 %/, instytucje ochrony zdrowia /2,5 %/. Badani, dla których środki masowego przekazu są podstawą w przygotowaniu człowieka do pełnienia roli emeryta, motywują swe wypowiedzi szerokim dostępem programów telewizyjnych /48,5 %/ audycji radiowych /19 %/, czasopism dla ludzi starszych /22,5 %/, literatury fachowej /10 %/.

Kończąc swoje rozważania podkreślam, że trzeba sobie w pełni uświadomić fakt, iż w obecnej rzeczywistości wysiłek całego społeczeństwa powinien przede wszystkim iść w tym kierunku, aby jak najwięcej osób starszych miało warunki potrzebne do normalnego uczestnictwa w życiu społecznym i kulturalnym. Ważną rolę odgrywa ekonomiczne zabezpieczenie starości. Odpowiednio do różnorodnej sytuacji ludzi starych trzeba rozwijać program urządzeń i placówek społecznych zmierzających do zaspokojenia wszystkich

potrzeb okresu starości. Wiemy, że każde pokolenie ma prawo do swego świata, zainteresowań, stylu życia, swojego towarzystwa i rozrywek. Dlatego tak ważne jest w okresie starości zachowanie i posiadanie "swojego świata", który bynajmniej nie musi być związany z posiadaniem własnego, odrębnego mieszkania. Chodzi tu o świat psychiczny: o prywatne, osobiste życie, o jakąś ulubioną działalność, zainteresowania, krąg znajomych i przyjaciół. Ten własny świat nadaje wartość i sens życiu człowieka.

PRZYPISY

- ¹Rocznik Demograficzny, 1976, s. 5
- ²Por. E.Grajewska, Formy działalności osiedlowego klubu seniora, /W:/ Studia Pedagogiczne, Zeszyt 3, Problemy opieki i wychowania w osiedlu, Bydgoszcz 1977
- ³A.Kamiński, Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej, /W:/ Studia Pedagogiczne, 1970, t. XIX, s. 31-37
- ⁴Por. J.Piotrowski, Miejsce człowieka starego w rodzinie i społeczeństwie, Warszawa 1973, PWN
- ⁵A.Kamiński, Pedagogika w służbie gerontologii społecznej, /W:/ Biuletyn TWWP, 1975, 4/54/XV/, s. 15
- ⁶K.Wiśniewska-Roszkowska, Stary człowiek w rodzinie, Warszawa 1975, PZWL, s. 22
- ⁷Por. J.Piotrowski, Miejsce człowieka starego ... op. cit.
- ⁸Por. J.Piotrowski, op. cit.
- ⁹Por. E.Grajewska, Formy działalności ... op. cit.